

18. *Кравченко В. В.* Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. — вид. 4-те, виправл. та доповн. — К. : Атіка, 2006. — 568 с.
19. *Шугрина Е. С.* Муниципальное право / Е. С. Шугрина. — М. : Дело, 1999. — 496 с.
20. *Руда Н. І.* Право громадян України на здійснення місцевого самоврядування: теоретичні аспекти / Н. І. Руда // Держава і право. — 2000. — Вип. 7. — С. 183–188.

Котенко Т. В. Місцеве самоврядування в аспекті функціонального призначення (науково-пізнавальний рівень)

Аналізується функціональне призначення місцевого самоврядування на теоретичному рівні. На основі дослідження існуючих наукових підходів до характеристики цієї категорії узагальнено розуміння функціонального призначення місцевого самоврядування та обґрунтовано авторське бачення цього феномену.

Ключові слова: місцеве самоврядування, функції, функціональне призначення.

Котенко Т. В. Местное самоуправление в аспекте функционального назначения (научно-познавательный уровень)

Анализируется функциональное назначение местного самоуправления на теоретическом уровне. На основе исследования существующих научных подходов характеристики этой категории обобщено понимание функционального назначения местного самоуправления и обосновано авторское видение этого феномена.

Ключевые слова: местное самоуправление, функции, функциональное назначение.

Kotenko T. Local self-government in terms of functionality (scientific and educational level)

In the article author analyses the functionality of local government at the theoretical level. Based on a study of existing scientific approaches the characteristics of this category are summarized understanding of the functional purpose of local government and justified the author's vision of this phenomenon. Considered the experience of European countries in the sphere of local self government, and the provisions of the basic international instruments in this field. Basic criteria proposed classification of the functions of local self government in the context of the European integration process and globalization of European countries.

Key words: local government, features, functionality.

УДК 349.2

*Ірина Вікторівна Лагутіна,
доцент кафедри трудового права
і права соціального забезпечення
Національного університету
«Одеська юридична академія»
кандидат юридичних наук, доцент*

КОМПЕНСАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

Загальновизнано, що одним із найважливіших завдань правової держави має бути забезпечення найбільш справедливого, швидкого та ефективного відновлення порушеного права та компенсація заподіяної шкоди. Як один із видів шкоди, яка може бути заподіяна особистості, в законодавстві виділяється моральна шкода.

Актуальність інституту компенсації моральної шкоди постійно зростає. Становлення цього інституту в трудовому праві має значення, яке важко переоцінити. Воно сприяє формуванню нових видів трудових правовідносин, служить справі становлення громадянського суспільства, правової держави, вихованню правосвідомості.

Питанню компенсації моральної шкоди приділяли увагу у своїх працях такі вчені, як А. Белякова, С. Беляцкін, С. Братусь, А. Ерделевський, Ю. Калмиков, Н. Малєїн, Е. Флейшиц, Г. Шершеневич, М. Шимінова та ін. Проблема компенсації моральної шкоди досліджували у працях із суміжною тематикою М. Агарков, В. Бож'єв, В. Грибанов, О. Іоффе, Л. Майданик, Н. Расказова, В. Смирнов, В. Тархов, Б. Утевський та ін. Суттєвий внесок у вирішення проблеми компенсації моральної шкоди зробили українські вчені й правознавці Д. Боброва, В. Паліюк, В. Плаксін, В. Прокопенко, Н. Саніахметова, Г. Чанишева, Н. Хуторян, С. Шимон.

Метою статті є характеристика компенсації моральної шкоди як способу захисту особистих немайнових трудових прав працівників.

Компенсація моральної шкоди — це складна соціальна і правова проблема. Її вирішення є актуальним завданням, оскільки безпосередньо стосується законних прав та інтересів громадян. Протягом століть норми про компенсацію моральної шкоди розвивалися, наповнювалися новим змістом. Зокрема, римське право додержувалося точки зору, яка допускала винагороду за нематеріальну шкоду лише в окремих виняткових випадках (наприклад, при позовах про образу — *actio in iuriarum*). Цю точку зору засвоїла і юриспруденція нових народів. Ще досить поширеним було вчення про те, що компенсація нематеріальної шкоди не може відноситися до завдань цивільного права: ця шкода, по-перше, не може бути оцінена грошима, а по-друге, навіть якщо така оцінка була будь-яким чином можливою, вона була б небажаною, оскільки вона принижувала б ті духовні блага, які прагнуть охоронити.

Однак у XIX ст. поряд із цим підходом виник інший, за яким цивільне право принципово зобов'язане взяти ці нематеріальні інтереси під свій захист. Насамперед цей підхід зародився у практичній юриспруденції, саме в практиці французьких і англійських судів, які стали широко надавати грошове задоволення за моральну шкоду. За практикою помалу почала розвиватися і теорія, а потім цей погляд поширився і в інших країнах. Зокрема, в Німеччині його захисниками були такі авторитети, як Р. Ієрінг та О. Гірке. Настрій на користь компенсації нематеріальної шкоди став зростати і значною мірою знайшов відображення у новітніх кодифікаціях [1, с. 139–140].

У наш час доводити необхідність введення інституту компенсації моральної шкоди в трудовому праві немає потреби. Досить сказати, що більшість позовів працівників про компенсацію шкоди здоров'ю, про поновлення на роботі, про виплату заробітної плати супроводжуються вимогами про компенсацію моральної шкоди.

Одним із перших вчених, хто висловився за юридичне визнання моральної шкоди, був С. Беляцкін [2]. Він вважав можливим компенсацію як майнової, так і немайнової, тобто моральної шкоди. Під моральною шкодою, що підлягає компенсації, С. Беляцкін розумів страждання і позбавлення фізичні і моральні, завдані потерпілому неправомірною діяльністю правопорушника. Аналогічної позиції дотримувався І. Покровський, який вказував, що невиконання договору, навіть майнового змісту, може заподіяти контрагенту, крім матеріальної шкоди, ще нематеріальні неприємності [3, с. 138].

Наступний крок у розвитку теорії моральної шкоди зробив Б. Утевський, який виступав за можливість грошової компенсації моральної шкоди.

У 70–80-х роках XX ст. активно розробляли цю проблему М. Шимінова, А. Белякова, Н. Малєїн, Н. Сергєєва. Противниками матеріальної компенсації моральної шкоди були В. Смирнов, Н. Волошин та деякі інші науковці. Найбільш характерними підставами запечечення щодо введення до законодавства інституту компенсації моральної шкоди були такі:

1) компенсація моральної шкоди є чужою соціалістичній правосвідомості; 2) моральна шкода не може бути оцінена і тому не може бути відшкодована в грошах (якби навіть така оцінка була якимось чином можлива, вона була б небажана, тому що вона принижувала б ті самі духовні блага, які бажають охоронити); 3) законодавство не містить норм про можливість компенсації моральної шкоди; 4) допущення позовів про компенсацію моральної шкоди створить у потерпілих спокусу використовувати факт заподіяння моральної шкоди як джерело для одержання нетрудових доходів [4, с. 9].

М. Малєїна зазначала, що обов'язок (відповідальність) щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну інших осіб, виникає, як правило, за чотирьох умов: наявності шкоди; протиправності поведінки заподіювача; причинного зв'язку між протиправною поведінкою заподіювача і заподіяною шкодою; вини заподіювача шкоди.

Шкода є необхідною умовою виникнення права потерпілого на відшкодування та обов'язку заподіювача з відшкодування.

Дійсно, з давніх часів у праві існує проблема моральної шкоди. Річ у тім, що майнова шкода виникає необов'язково в усіх випадках, але при ушкодженні здоров'я завжди очевидною є шкода моральна. Моральна шкода виникає і при всіх інших видах правопорушень і супроводжує шкоду майнову.

Проблема моральної шкоди неоднаково вирішується у законодавстві різних країн. У багатьох країнах закон передбачає обов'язок з компенсації моральної шкоди, що виражається у виплаті одноразової (разової) суми на користь потерпілого чи його близьких. Розмір цієї суми зазвичай визначається судом з урахуванням характеру ушкодження та інших обставин справи.

У випадках виникнення моральної шкоди повинно йтися не про вимір її в грошах (що, звичайно, неможливо) і, отже, не про його відшкодування, а про «згладжування», тобто зняття хоча б якоюсь мірою переживання, страждання потерпілого, про допомогу йому, відновлення його морального стану, про забезпечення йому можливості встановлення контакту з оточуючими, втраченого внаслідок, наприклад, тяжкого каліцтва, з урахуванням конкретних обставин кожного випадку.

Аргумент на користь компенсації моральної шкоди полягає і в тому, що якщо ушкодження здоров'я спричинило лише моральну шкоду, але не викликало шкоди майнової, то заподіювач шкоди виявляється фактично безкарним.

Необхідною умовою виникнення відносин із компенсації шкоди є наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою заподіювача шкоди і завданою шкодою. Причинність — об'єктивно існуючий зв'язок між явищами в природі і суспільстві. Всі явища взаємно обумовлені; вони можуть бути зрозумілі і пояснені з урахуванням зв'язку з іншими явищами; одна подія — наслідок іншої; кожній події в ролі причини передують інші; подія — наслідок, у свою чергу, — причина іншої події. При цьому це явище породжується не однією, а декількома причинами і саме служить причиною декількох інших явищ. Завдана шкода — це, як правило, результат дії декількох факторів (причин) [5, с. 75].

Слід зауважити, що визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина є обов'язком держави. Кожна людина є суб'єктом як суспільних відносин в цілому, так і трудових відносин зокрема. Тим часом, аби ці відносини існували на цивілізованому рівні, в державі повинні бути встановлені юридичні гарантії, що забезпечують захист порушених трудових прав громадян. Різновидом таких гарантій є законодавче закріплення інституту компенсації моральної шкоди в Трудовому кодексі України [6, с. 37–39].

Норми трудового права нині допускають можливість компенсації моральної шкоди. Неправильним було б стверджувати, що громадянин вступає у трудові відносини виключно заради отримання заробітної плати або іншої майнової вигоди. М. Бару зазначав, що в усіх випадках всі суб'єкти трудових відносин поряд із майновими правами набувають і немайнових прав, що підлягають охороні і захисту від всякого їх порушення [7, с. 11].

У процесі реформування трудового права підхід законодавця щодо розуміння змісту трудових правовідносин повинен полягати у визнанні невід'ємним їх елементом особистих немайнових прав працівника, які спрямовані на захист його немайнових прав у сфері праці. У зв'язку з цим особливого значення нині набуває проблема розробки та вдосконалення форм і способів захисту зазначених прав працівника шляхом формування відповідних інститутів трудового права, а саме інституту компенсації працівнику моральної шкоди.

Отже, хоча доктринальні передумови виділення особистої немайнової складової у трудових правовідносинах були сформовані досить давно, нормативні передумови для виділення галузевого інституту моральної шкоди у трудовому праві до прийняття і набрання чинності Трудового кодексу України відсутні.

У Трудовому кодексі України необхідно передбачити низку істотних моментів. Так, Кодекс повинен містити саме поняття моральної шкоди, зазначення про критерії, що впливають на розмір компенсації моральної шкоди. Відсутність відповідних норм у трудовому законодавстві обумовлює необхідність звернення до відповідних норм Цивільного кодексу України.

Стаття 416 проекту Трудового кодексу України встановлює, що роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду, заподіяну працівнику власними діями або бездіяльністю, які порушують права працівника, відповідно до цивільного законодавства. Роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральну шкоду в разі невиконання свого обов'язку шанувати честь, гідність та інші особисті права працівника (ч. 1). Моральна шкода відшкодовується відповідно до цивільного законодавства. Обов'язок доказування факту наявності моральної шкоди покладається на працівника (ч. 2).

Застосування цього юридичного прийому (відсилання до цивільного законодавства) свідчить про наявність прогалини у трудовому законодавстві. Цивільний кодекс України не повинен безпосередньо регулювати відносини, що входять у предмет іншої самостійної галузі права, таке застосування норм цивільного права до відносин, що входять у предмет галузі трудового права, порушує ознаку юридичної однорідності правового інституту моральної шкоди у трудовому праві [8, с. 94–95].

Інститут компенсації моральної шкоди повинен стати способом захисту будь-яких трудових прав працівників, як майнових, так і особистих немайнових прав.

Що стосується підходу до проблеми розробки методики розрахунку грошової виплати, слід зауважити, що він багато в чому визначається розумінням самого функціонального призначення компенсації за заподіяну моральну шкоду. Безперечно, що порушене нематеріальне право не може бути повністю відновлено фактом грошової виплати. На підставі цього можна говорити, що присуджується за страждання виплата, яка має дуже умовний відновлювальний, компенсаційний характер: вона створює певні умови для виникнення у потерпілого позитивних для психіки емоцій, здатних загладити заподіяну йому моральну шкоду.

Грошова компенсація моральної шкоди обґрунтовується тим, що без неї порушення загального особистого немайнового права часто буде залишатися без санкції, що призведе до ослаблення правового захисту особистості. Грошова компенсація моральної шкоди також виконує превентивну функцію [9, с. 256].

Передбачена законом можливість за пережиті працівником страждання отримати лише грошову виплату не враховує специфіки порушення особистого немайнового права і характеру заподіяної потерпілому шкоди у вигляді страждань. Вважається, що універсальним і найбільш ефективним способом стимулювання позитивних емоцій є сам факт певного грошового стягнення із заподіювача шкоди на користь потерпілого. Однак моральна (немайнова) шкода зачіпає і особистісну соціально-психологічну сферу.

У межах трудового права повинен бути реалізований більш гнучкий підхід до проблеми розробки способів захисту, що враховують специфіку галузі трудового права. Встановлювати в законодавстві вичерпний перелік способів захисту видається не доцільним. У той же час пер-

шочерговим критерієм повинна бути можливість вибору працівником найбільш ефективного способу захисту прав та законних інтересів або декількох способів одночасно. Наприклад, вибачення роботодавця перед працівником. Воно може бути класифіковане на приватне, тобто вибачення представника роботодавця перед працівником у відсутності третіх осіб, і публічне, тобто здійснене представником роботодавця перед працівником у присутності третіх осіб, трудового колективу, або шляхом використання інших способів (наприклад, шляхом розміщення відповідної інформації на дошці оголошень підприємства, установи, організації).

Якщо трудові правовідносини з роботодавцем продовжуються, то досить ефективним способом захисту при компенсації моральної шкоди працівнику може вважатися також надання йому різних пільг і переваг, пов'язаних з інститутами робочого часу і часу відпочинку (наприклад, скорочена тривалість робочого часу на певний період з відповідним скороченням обсягу роботи за рахунок роботодавця; чи реалізація працівником щорічної оплачуваної відпустки у зручний для нього час).

Таким чином, компенсація моральної шкоди — один із найбільш дієвих способів захисту особистих немайнових прав і законних інтересів громадян, що дозволяє використовувати його для відновлення порушених прав. Тут має місце збіг змісту заходів захисту і відповідальності. Додаткові обтяження і застосування заходів відповідальності якраз і свідчать про те, що заходи захисту виявилися неефективними. Як справедливо зазначав С. Алексєєв, у подібних випадках підтверджується тісний взаємозв'язок заходів захисту і заходів відповідальності [10, с. 281].

Вже сам факт захисту законом, наприклад, гідності людини шляхом встановлення обов'язку порушника компенсувати моральну шкоду має позитивний вплив на психічний стан потерпілого, і навпаки — якщо право залишає людину без захисту, то це додатково травмує її психіку. Тому право на компенсацію моральної шкоди — це можливість людини, котрій заподіяно таку шкоду внаслідок порушення її загальносоціальних (природних) прав чи свобод, вимагати від порушника виконання його обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на усунення або ж послаблення у неї негативних психічних станів та процесів, викликаних приниженням її гідності внаслідок цього порушення; а також її можливість звернутися, у разі потреби, до компетентних національних чи міжнародних органів за примусовим забезпеченням виконання зазначеного обов'язку [11, с. 7].

Отже, право на компенсацію моральної шкоди виникає при порушенні особистих немайнових трудових прав, а саме: права на справедливі і безпечні умови праці, права на недоторканність особистого життя і захист персональних даних, право на професійне навчання, право на захист трудової честі та гідності і захист від мобінга, право на рівність та захист від дискримінації у сфері праці.

Реалії сучасного життя доводять необхідність розвитку інституту компенсації моральної шкоди в трудовому праві, визначення особливостей її компенсації в Трудовому кодексі України.

Список використаних джерел

1. *Основные проблемы гражданского права* / И. А. Покровский ; редкол. : Н. В. Козлова, С. М. Корнеев, Е. В. Кулагина, П. А. Панкратов. — 3-е изд., стереотип. — М. : Статут, 2001. — 354 с.
2. *Беляцкий С. А. Возмещение морального (неимущественного) вреда* / С. А. Беляцкий. — М. : Городец, 1996. — 76 с.
3. *Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права* (в серии «Классика российской цивилистики») / И. А. Покровский. — М. : Статут, 1998. — 353 с.
4. *Шафикова Г. Х. Компенсация морального вреда, причиненного работнику* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Г. Х. Шафикова. — Екатеринбург, 2000. — 19 с.
5. *Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан* : пособие / М. Н. Малеина. — М. : Знание, 1991. — 127 с.

6. *Воробьев С. М.* Компенсация морального вреда работнику как способ защиты трудовых прав граждан / С. М. Воробьев // Юрист. — 2005. — № 2. — С. 37–39.
7. *Бару М. И.* Охрана трудовой чести по советскому законодательству / М. И. Бару. — М. : Юридическая литература, 1966. — 102 с.
8. *Шведов А. Л.* Право работника на компенсацию морального вреда / А. Л. Шведов // Адвокат. — 2005. — № 3. — С. 93–97.
9. *Посикалюк О. О.* Загальне особисте немайнове право («allgemeine Persönlichkeitsrecht») за німецьким цивільним правом / О. О. Посикалюк // Право України. — 2010. — № 3. — С. 253–259.
10. *Алексеев С. С.* Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юридическая литература, 1981. — Т. 1. — 360 с.
11. *Гришук О. В.* Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. В. Гришук. — К., 2002. — 14 с.

Лагутіна І. В. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту особистих немайнових трудових прав працівників

У статті досліджується сутність моральної шкоди з метою формулювання її поняття, а також правова дефініція компенсації моральної шкоди як способу захисту особистих немайнових трудових прав. Розглядаються основи й умови компенсації моральної шкоди як одного з найбільш дієвих способів захисту особистих немайнових прав.

Ключеві слова: моральна шкода, особисті немайнові права, працівник, спосіб захисту.

Лагутина И. В. Компенсация морального вреда как способ защиты личных неимущественных трудовых прав работников

В статье исследуется сущность морального вреда с целью формулирования его понятия, а также правовая дефиниция компенсации морального вреда как способа защиты личных неимущественных трудовых прав. Рассматриваются основания и условия компенсации морального вреда как одного из наиболее действенных способов защиты личных неимущественных прав.

Ключевые слова: моральный вред, личные неимущественные права, работник, способ защиты.

Lagutina I. Compensation for moral damage as a method to protect personal non-property labour right of an employee

This article examines the nature of moral damage to formulate the concept and legal definition of compensation for moral damage as a a method to protect personal non-property labour right of an employee. Compensation for moral damage — a complex social and legal problem. Its solution is a topical objective, as directly related to the legitimate rights and interests of employees. Underlines that norms of labour law are now allow for the possibility of compensation for moral damage. Specifies that, however, labour legislation is not defined the concept of moral damage, does not contain a list of grounds on which individuals who have a right to compensation for moral damage, does not provide criteria for determination of the amount of compensation.

In the article are considered grounds and conditions of moral damage as one of the most effective methods of protection personal non-property right. The right to compensation for moral damage should enjoy employees (citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons who have entered into an employment relationship). Employers may be individuals for which should also apply rules providing for compensation for moral damage caused including unlawful guilty actions of employees.

Key words: moral damage, personal non-property labour right, employee, method of protection.

УДК 349.42

*Вікторія Володимирівна Латишева,
доцент кафедри теорії, історії держави та права
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського,
кандидат юридичних наук*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СЕЛА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Актуальність теми дослідження правового забезпечення функціонування соціальної інфраструктури села в Україні обумовлена такими чинниками. З одного боку, внаслідок постійного відпливу економічно активних верств селян відбувається скорочення населення, а з другого — спостерігається загострення занепаду інфраструктури українського села. Вказане явище ускладнюється недостатнім правовим забезпеченням державної політики щодо сільських територій і як наслідок — гострі проблеми: неналежні житлові умови, дефіцит медичних закладів, незадовільний рівень оснащення освітніх закладів, нестача якісних доріг тощо. Отже, на нинішньому етапі розвитку суспільних відносин у сільській місцевості постає нагальна потреба в розробці нового правового механізму, який би відповідав реаліям сьогодення та сприяв сталому розвитку сільських територій. У свою чергу, реформування аграрних відносин вимагає від суспільства нової моделі поведінки, а отже, спонукає до наукових досліджень пошуку ефективного правового механізму розвитку соціальної інфраструктури села.

Серед науковців, які займалися дослідженням проблем правового забезпечення соціальної інфраструктури села, слід назвати: А. Статівку [1], О. Гафурову [2–3], В. Уркевича [4], В. Єрмоленка [5]. Серед фахівців інших галузей, які досліджували вказану сферу суспільних відносин, варто назвати П. Саблука [6], Г. Мазура [7], Г. Морозову [8] та ін.

У процесі наукового дослідження необхідно провести науково-теоретичний аналіз нормативно-правових актів, які визначають правовий режим соціальної інфраструктури села, а також визначити та класифікувати її складові елементи, щоб у подальшому диференціювати обсяги та напрями державної підтримки розвитку сільських територій.

У 90-ті роки минулого століття розпочалося формування нормативно-правової бази соціального розвитку села незалежної України, зорієнтованої на становлення ринкових відносин. Одним із перших законодавчих актів є Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народно-господарстві» [9]. Вказаним Законом закріплені такі основні положення: нові програми соціально-економічного розвитку України не можуть бути прийняті без урахування пріоритетності розвитку села (п. 2 ст. 2); державне інвестування розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу (ст. 6); перевага села в соціально-культурному та побутовому забезпеченні (ст. 8); пільги особам, які переселяються і проживають у трудонедостатніх населених пунктах (ст. 9); збереження і розвиток сільської поселенської мережі (ст. 10); пільги для індивідуального житлового будівництва на землях сільських населених пунктів (ст. 11); пільги на електроенергію та відповідальність за електропостачання (ст. 12).

Для забезпечення положень вказаного вище Закону був розроблений правовий механізм, основу якого становлять такі підзаконні нормативно-правові акти: Указ Президента України від 20 грудня 2000 р. № 1356 «Про Основні засади розвитку соціальної сфери села» [10], Указ